

всеподданейшим докладом высочайшее возволение Вашего императорского Величества на упразднение существующего в Одессе "Настоятельства одесских болгар" и о передачи всего имущества и капиталов "Настоятельства" Благотворительному обществу /кружку/ дам духовного звания Херсонской епархии при Одесском кафедральном соборе для обращения сих имуществ и капиталов на призрения сирот русских воинов, павших в настоящую войну.

Подпис /не се чете/

Б Е Л Е Ж К И

1 Генчев, Н. Одеското българско настоятелство. - Год. СУ. ФИФ, Т. 64, кн. 3. С., 1972; Забунов, И. Д. Болгары юга России и национальное болгарское Возрождение в 50-70-е гг. XIX в. Кишинев, 1981.

2 Одеско българско настоятелство. - Енциклопедия "България". Т. 4, С., 1984, с. 694.

3 Барсов, Н. Тридцатилетие деятельности Одеского болгарского настоятельства /1854-1884 гг./ и материалы для истории освобождения Болгарии. Одесса, 1894, с. 3.

4 ЦГИА России, ф. 797, оп. 97, 1917 г., д. 485, л. 51-56.

5 Датите са по стар стил.

6 Архиепископ на Херсонска и Одеска епархии.

7 Временная инструкция попечителю Одеского болгарского настоятельства. - АВП России, ф. Славянский стол, д. 11 089, л. 157-166.

8 Одеският университет.

9 Изпуснат е текста за Благотворителното общество.

БЕСАРАБСКИЯТ ВЪПРОС В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ 1918 - 1920 г.

КОСЬО ПЕНЧИКОВ

Непосредствено влияние върху отношенията между държавите и народите в Северното Причерноморие както в миналото, така и сега, има държавнотериториалното и националополитическото им статукво, санкционирано с едни или други международни актове и договори. Дори по времето на най-големия подем на националноосвободителните движения срещу османско и хабсбургско владичество народите от изследвания регион не бяха оставени сами, без намесата на Великите сили, да трасират помежду си справедливи и взаимноприемливи държавни граници. Договорите за следвоенно устройство на Европа от 1919-1920 г. легализират установеното след Първата световна война териториално статукво в полза на силите от Съглашения блок, към който в последния ден на войната се преприсъедини и Румъния. Тя съумя повторно да завземе Бесарабия в периода от края на 1917 г. до 9 април 1918 г. с последователната благословия и на двата воюващи блока.

* * *

Вече сме имали повод да твърдим, че Бесарабия бе "подарена" на Румъния от Централните сили и че "подаръкът" бе легализиран допълнително от Антантата при "неубедителните дипломатически ходове на другите заинтересувани страни - Русия, Украйна и България"¹. Опитаме се да проследим първия етап на дипломатическата история на бесарабския въпрос. Тема на настоящото съобщение естествено се явява следващият, втори етап - от 9 април 1918 г. /"присъединяването" на Бесарабия към Румъния/ до 28 октомври - 1 ноември 1920 г. /подписването на т. нар. Парижки протокол между правителствата на Англия, Франция, Италия и Япония, от една страна, и правителството на Румъния, от друга, с който се санкционира анексията на Бесарабия/.

По време на така очертаня втори етап, бесарабският въпрос присъства в дипломатическите начинания на двете /до есен-

та на 1918 г./ румънски правителства, на Германия, Австро-Унгария и България до края на Първата световна война, на Англия, Франция, Съветска Русия, Украинската Рада и по-късно - на Украинската съветска република. В отделни случаи той е дискутиран и в хода на Парижката мирна конференция, а по-късно - от висшите ръководни органи на Обществото на народите и на Антантата.

Вторият етап от дипломатическата история на бесарабския въпрос може да бъде систематизиран в три подетапа:

I. от 9 април 1918 г. до 11 ноември 1918 г. /Компиенското примирие/;

II. от 11 ноември 1918 г. до 19 януари 1919 г. /началото на Парижката мирна конференция/;

III. от 19 януари 1919 г. до 1 ноември 1920 г. /подписването на Парижкия протокол/.

След подписването на Брест-Литовския мирен договор румънската дипломатия полага усилия да запази Бесарабия по две направления: чрез "потъващия правителствен кораб" на Маргиломан и чрез "опозиционната лодка" на Братиану². Маргиломан преговаря с германското Главно командване /по-специално с Лудендорф/ и успява да го убеди, че Бесарабия и Северна Добруджа се явяват естествен хинтерланд на Кюстенджанското пристанище и жизнено важната за Германия жп линия Берлин-Букурещ-Черна вода-Кюстенджа³. Яшкият външен министър К. Арион приема в началото на април 1918 г. ръководителите на Бесарабския народен съвет /БНС/ и успява да им внуши, че съветът трябва да гласува за присъединяване към Румъния, защото зад това присъединяване стоят както Германия /въпреки евентуалните обструкции на партньорите ѝ - България и Австро-Унгария/⁴, така и Франция, представена от пълномощния си министър в Яш Сен-Олер и от военния представител на Антантата към Яшкото правителство генерал Бергло⁵.

На 8 април 1918 г. в Кишинев пристигат Маргиломан и Стере. На 9 април БНС, въпреки опозицията на украинците, русите, немците, евреите, българите и проболшевишка революционна селска фракция, приема решение за присъединение на "Молдовската демократична република" с граници Прут-Днестър-Черно море-старата австро-унгарска граница" към Румъния⁶. Присъединяването става при следните

условия: запазване на всички свободи, извоювани от руската революция, запазване БНС, политическа автономия на Бесарабия, запазване на местното земско и градско самоуправление, провеждане на аграрната реформа в съответствие с предишните решения на БНС и пр.⁷ На 22 април с кралски указ е ратифицирано /"промогулирано" според тогавашната терминология/ решението на БНС от 9 април и е създаден Съвет на директорите за временно административно управление на Бесарабия.

Най-засегнати от горесизложените събития би трябвало да са РСФСР и Украйна.

"Вероломното нахлуване на Румъния в Бесарабия е една от брънките на заговора на външната и вътрешната контрареволуция срещу младата Съветска република"⁸. С това и подобни изявления правителствата на РСФСР и Украинската съветска република /УСР/ търсят начини да печелят интернационална морална подкрепа. По различни причини и Москва, и Киев нямат сили да изтласкат румънците от областта чрез директна военна акция. Съветската военна доктрина продължава /може би и до сега/ да носи т. нар. "Кутузовски синдром", т. е. чрез отстъпване на периферни територии да се допусне противника по-близо до "сърцето на родината" и после по закона на натегнатата пружина да му се нанесе "унищожителен удар".

През 1918-1920 г. такъв "унищожителен удар" се планира да стане "световната пролетарска революция". Затова и Москва, и Киев зоват срещу "външната и вътрешна контрареволуция". Пак по тези причини съветското правителство отправя официалния си протест едва на 12 април и то чрез представителя си в Стокхолм Колонтай /една от най-авторитетните деятелки на "световната пролетарска революция"/⁹. От своя страна още през януари-февруари 1918 г. Украинската Рада по свои съображения предава на Румъния жп линията Яш-Унгени и допуска настъплението на румънските войски до Днестър¹⁰. По-късно правителството на Радата "продължава да поддържа отлични дипломатически и военни връзки с Румъния..., заплатени с отстъпването на Бесарабия", обосновавайки се с обстоятелството, че "Румъния остава единствения прозорец на Украйна към Западна Европа"¹¹.

Следващата поред засегната от присъединяването страна е България. По време на разглежданите събития в Бесарабия живеят около 300 хиляди българи и гагаузи, тогава те национално се идентифицират като българи¹². Българската дипломация не предприема никакви опити да спаси бесарабските българи от румънската анексия. В. Радославов сам признава, че неговото правителство се е надявало "срещу Бесарабия да бъде върната цяла Добруджа"¹³. Тези надежди не крие и тогавашната българска преса¹⁴. Общо взето, такава примирителна позиция заемат и живеещите в България бесарабски българи. В средата на март 1918 г. те връчват на В. Радославов един обстоен мемоар, "от името на повече от 200 000 българи, живеещи в 68 села и 2 града на Бесарабия". В мемоара се педира единствено за защита на българските училищни, църковни и културни права в завзетата от Румъния Бесарабия, неприкосновеност на собствеността, право на административна автономия¹⁵.

Тази позиция на българското правителство остава непроменена през цялото времетраене на разглежданите събития, въпреки опитите на някои български дипломати /напр. А. Тошев от Виена/ и политици /А. Протогеров, Д. Влахов, Ал. Малинов/ да подтикнат Радославов към по-твърди действия по време на Букурещките преговори през май 1918 г.¹⁶

Не изминава много време и не само българите, но и по-голямата част от другото бесарабско население започва да чувства "прелестите" на румънския режим, заплахата от "безправие, потисничество и денационализиране"¹⁷. Нито едно от дадените през април обещания не се реализира: започва ликвидиране на местното самоуправление, чиновниците са заставени за определен срок да изучат румънски език, милицията е заменена с румънска полиция, започва безмилостна реквизиция на селскостопанската продукция и инвентар.

След подписването на Букурещкия мир /7 май 1918 г./, който отново признава присъединяването на Бесарабия към Румъния, в областта нахлуват германски и австро-унгарски войски, които подлагат населението на допълнително ограбване. Всъщност с германо-австрийско съдействие Румъния трайно встъпва в Бесарабия и подготвя условия да я задържи и след войната.

На 10 ноември 1918 г. румънският главнокомандуващ генерал Коанда "вади сабята от ножницата" - т. е. връчва ултиматум на Макензен с искане Германия в 24-часов срок да

изтегли войските си извън Румъния. /Ултиматумът все още остава загадка за изследователите - 24-те часа изтекоха след подписването на Компьенското примирие на 11 ноември, така че и до днес не се знае Румъния обяви ли, или не война на Германия тогава¹⁸/. При все това, макар и в последния ден, Румъния отново става пълноправен член на Антантата.

Именно в това си качество правителството на Братиану връчва на 8 декември 1918 г. на френското правителство обширна "Паметна бележка", в която обяснява "горката" си военновременна съдба, потвърждава участието си в блока на победителите и изявява претенции за всички присъединени територии /вкл. и Бесарабия/, защото тя /Румъния/ "заслужава честта да фигурира между тези, които са страдали най-много и са платили с цената на своя живот"¹⁹. Два дни по-късно, на 10 декември 1918 г., по нареждане на генералния комисар за Бесарабия /генерал Войтояну. БНС обявява "безусловно присъединяване" на Бесарабия към Румъния, след което с нарочен кралски указ е разтурен БНС²⁰.

На 19 януари 1919 г. започва своята работа Парижката мирна конференция. Въпреки неприятното впечатление, което Братиану оставя сред ръководните органи на конференцията, Букурещ продължава методично да подготвя поредното /този път от страна на Съглашението/ признаване на заграбването на Бесарабия. Така, в началото на януари 1919 г., по негово настояване, румънски и френски войски започват интервенция отвъд левия бряг на Днестър. Това дава повод, или по-точно подвежда Москва, да ускори избухването на две поредни въстания в Бесарабия - Хотинското /януари 1919 г./ и Бендерското /май 1919 г./. Въстанията вдигат на оръжие молдовани, руси, украинци, българи, евреи. Натрупаната ненавист срещу денационализаторските стремежи на румънците се преплита със социалния бунт срещу посегателствата над завоеванията, постигнати през революционната есен на 1917 г.²¹

Въстанията са придружени с неуспешен опит за контранастъпление на Червената армия, засилена пропаганда в Одеса сред румънските военнопленници и създаване на "Румчерод", съответно с военна секция²², революционизиране на френските интервентски войски от 58-и полк и последвалото предупреждение чрез реч на М. Кашен в Париж, че "така ще завършат всички опити за насилие срещу народите"²³.

Правителството на РСФСР отправя на 1 май 1919 г. остра протестна нота срещу "румънските и съглашенските анексионистически стремежи"²⁴. На 2 май с. г. и правителството на УСР протестира официално срещу "акта на насилие"²⁵. На 25 май двете правителства изпращат колективна радиograma до "румънското правителство и до всички", като заплашват че ще национализират авоарите на Румънската национална банка и всички капитали и ценности, внесени преди войната в Русия²⁶.

Действията на Москва и Киев, реалната заплаха от "световна пролетарска социална революция" /през март - май 1919 г. има съветски републики в Унгария, Словакия и Бавария, в Австрия ляво социалдемократическо правителство, в Германия продължават революционните сблъсъци/, засилената и небезрезультатна болшевишка пропаганда сред интервентските войски и военнопленниците, повишават престижа на Румъния като преден страж срещу болшевишката вълна. При така създаденото настроение на 5 март 1919 г. Комисията по териториалните и малцинствени проблеми към Парижката мирна конференция разглежда бесарабския въпрос и одобрява по принцип присъединяването на Бесарабия към Румъния при условие, че последната гарантира спазването на малцинствените права на бесарабското население²⁷.

По-късно, вече и заради натрупаните "заслуги" при ликвидирането на Унгарската съветска република, Румъния печели окончателно благоволенieto на Съглашението. В отделни договори /Ньойски, Сен-Жерменски и Трианонски/ с санкционирано присъединяването на Трансилвания, Буковина и Добруджа. Решението за Бесарабия е отложено за по-късна дата.

Междувременно РСФСР и УСР променят отчасти политиката си спрямо Румъния. На 24 февруари Москва и на 26 с. м. - Киев отправят аналогични предложения към румънския премиер Вайда-Восвод за започване на мирни преговори за Бесарабия²⁸. Вайда-Восвод дава съгласие по принцип, след което Чичерин предлага Харков за място на преговорите²⁹. В отговор Румъния предлага Варшава, която обаче не е желана от Москва. По-късно Букурещ предлага Лондон, но и той е отхвърлен³⁰. През октомври 1920 г., по повод помощта, която Румъния оказва на Врангел, РСФСР предлага отново двустранни преговори, които "можело да разрешат и другите спорни въпроси"³¹.

В това време букурещките власти полагат усилия да покажат, че изпълняват препоръките на Парижката мирна конференция от 5 март 1919 г. В Кишинев са оставени да съществуват две руски гимназии; в Бендер - руско реално средно училище; една еврейска гимназия в Кишинев; една българска гимназия в Комрат; две украински гимназии в Акерман и Хотин. В Кишиневската духовна семинария е разрешено обучението на български и руски свещеници³². Законът за аграрната реформа от 13 март 1920 г., макар и не така радикален, както е планиран в БНС през 1917-1918 г., преразпределя в полза на бесарабските селяни 2/3 от конфискуваната земя при значително по-ниски, отколкото в останалата Румъния, цени³³.

На 28 октомври - 1 ноември 1920 г. в Париж е свикана конференция на Върховния съвет на Съглашението. В отсъствието на САЩ, останалите четири държави от Съвета /Франция, Великобритания, Италия и Япония/ подписват на 28 октомври 1920 г. т. нар. Парижки протокол за Бесарабия. Съгласно договора, територията, присъединена към Румъния под името Бесарабия, ще има за граници границата с Буковина, р. Прут, Черно море и р. Днестър. На РСФСР се предлага, когато там "бъде установено законно правителство", да се присъедини към Парижкия протокол, с правото да предаде на арбитраж някои "детайли на договора"³⁴.

На 1 ноември 1920 г. правителствата на РСФСР и УСР с колективна нота, адресирана до правителствата на Великобритания, Франция, Италия и Румъния, обявяват, че "не признават съглашението за Бесарабия без тяхно участие и не се считат обвързани с Парижкия протокол"³⁵.

На 14 декември Чичерин призовава румънския външен министър Таке Йонеску за преговори по "кръга въпроси, подлежащи на разглеждане между Русия и Румъния"³⁶.

С нотата на Чичерин започва следващият, трети етап от дипломатическата история на бесарабския въпрос, който представлява тема за ново, самостоятелно проучване.

Б Е Л Е Ж К И

1 Вж. Пенчиков, К. Бесарабският въпрос в политиката на Централните сили /1916-1918 г./. - В: Българите в Северното причерноморие. Изследвания и материали, Т. I, В. Търново, 1992, с. 131-140.

2 Виноградов, В. Н. Румыния в годы первой мировой войны. М., 1969, с. 292-293.

3 Лудендорф, Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. Т. II, М., 1924, с. 140.

4 ЦДИА, ф. 260, оп. 4, а. е. 86, л. 27-28.

5 Дольник, А. Бессарабия под властью румынских бояр /1918-1940 г./. М., 1945, с. 13.

6 Вж. по-подробно: Годоров, П. Основаване и начална дейност на Софийското дружество "Бесарабски българи" /1918-1919 г./. - В: Българите в Северното причерноморие. Изследвания и материали. Т. I, с. 145.

7 ЦДИА, ф. 260, оп. 4, а. е. 86, л. 30.

8 Международная поддержка борьба трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской родиной /1918-1940 г./. Сборник документов и материалов. Кишинев, 1970, с. 6.

9 Документы внешней политики СССР /ДВП СССР/. Т. I, М., 1951, с. 241.

10 Камбана, бр. 3058 от 4 ян. 1918 г. и бр. 3080 от 2 февр. 1918 г.

11 Украинско-български преглед, С., № 4 от 1 дек. 1919 г. и № 5 от 15 дек. 1919 г.

12 Вж. по-подробно Иванов, К. Българите в Бесарабия. С., 1938; Дякович, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк. С., 1930; Годоров, П. Цит. съч. и др.

13 Radoslawoff, W. Bulgarien und die Weltkriese. Berlin, 1923, S. 293.

14 Камбана, № 3098 от 23 февр. 1918 г.

15 Вж. текста на мемоара в ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 838, л. 78.

16 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 838, л. 5; а. е. 850, л. 87; ф. 260, оп. 4, а. е. 86, л. 31-33 и др.

17 ЦДИА, ф. 260, оп. 4, а. е. 86, л. 31-32.

18 Виноградов, В. Н., Цит. съч., с. 304.

19 La Români. Desăvîrsirea unității naționalitate a poporului român. Documente externe, 1916-1918. Vol. II. București, 1983, 1258-1261.

20 Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции /1917-1920 гг./. Кишинев, 1967, 216-217.

21 Международная поддержка, с. 7-8.

22 Пак там, с. 30.

23 Вж. по-подробно: Дюкло, Ж. Октябрь 17 года и Франция. М., 1967, с. 231.

24 ДВП СССР. Т. II, М., 1958, с. 148.

25 Пак там, с. 152.

26 Пак там, с. 171.

27 Дякович, Вл., Цит. съч., с. 40.

28 ДВП СССР. Т. II, 390-392.

29 Пак там, с. 402.

30 ДВП СССР, Т. III, М., 1959, с. 79.

31 Пак там, с. 299.

32 Научен архив на БАН, ф. 11, оп. 2, а. е. 537, л. 116.

33 История Румынии 1918-1970. М., 1971, с. 57.

34 Договорът е публикуван за пръв път във в-к Юманите. Вж. Международная поддержка, 53-54.

35 ДВП СССР, Т. III, с. 312.

36 Пак там, с. 383.